

Antakya Ortodoks Kilisesi'nde Arap ve Rum Matranlar Arasında Patriklik Mücadelesi*

Haydar Çoruh**

Giriş

Antakya Rum Ortodoks Patrikliği, doğu ve batı kiliselerinin birbirinden ayrıldığı 1054 yılından itibaren İstanbul Rum Patrikliği'nin etkisine girmiş olsa da Müslümanlardan gördüğü dini hoşgörü sayesinde Doğu Hristiyanlığı içindeki önemini 1098'e kadar korumuştur¹. Bu dönemin sonuna doğru I. Bohemond'un Antakya Patrikliği'ne Latin kökenli bir patrik tayin etmesi ve Ortodoks Patriğin İstanbul'a gitmeye zorlanması Antakya kilisesinde ilk ayrışmayı başlatmıştır². Sultan Baybars'ın 1268'de Antakya'yı Haçlılardan alması bu ayrışmayı bir süre geciktirmiştir. Bu fırsatı değerlendiren Antakya Patriği, I. İgnatius 1342'de Şam'da yeni bir piskoposluk kurmayı başardı³.

Antakya, Kudüs ve İskenderiye'nin 1516'da Yavuz Sultan Selim tarafından fethi sonrasında Osmanlı egemenliğini kabul eden bu beldelelerdeki kiliseler İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği'nin gönderdiği Rum kökenli patrikler tarafından yönetildi⁴. Rum tahakkümüne rağmen bu kiliselerde Arapça ayin yapılmaya devam edilse de misyoner faaliyetler sebebiyle zamanla cemaat Ortodoks ve Katolik olarak ikiye bölündü. Bu bölünme sonrasında Melkit olarak tanımlanan

* Bu bildiri, Mustafa Kemal Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından Desteklenen 11.01.2012 Tarih ve 1202Y0107 Numaralı "19. Yüzyılda Antakya Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Yapısı" adlı yayınlanmamış münferit projeden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay/TÜRKİYE, haydarcoruh@hotmail.com ORCID: 0000-0002-7632-9721

1 Meyli Kılıç, *Tanzimat Sürecinde Antakya Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Antakya'da Dini Hayat*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.), İstanbul 2004, s. 9.

2 Daniel Flaut, "Patriarchs of Antioch in The Romanian Countries (16th and 17th Centuries)", *in*, *R. R. S. E.*, an I, nr. 1/2005, s. 167.

3 Kılıç, *agt.*, s. 9.

4 Kılıç, *agt.*, s. 12.

Katolik Rumlar da ayin dili olarak Arapça'yı kullanmaya devam ettiler⁵. Ancak İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği 1543 yılında aslen Moralı olan Germanos'u Kudüs Patriği tayin edince ayin dili de değiştirilmiştir. Kudüs Patriği Germanos, Latinlerden nefret etmekteydi. Bu sebeple Kudüs kilisesinin önemli görevlerini Rum keşişlere verdi ve ayin dili olan Arapça'yı kaldırarak yerine Rumca'yı zorunlu hale getirdi. Kudüs'te Ortodoks Melkit Patriği olabilmek için de Rum olma şartını getirdi. Germanos'un atmış olduğu bu adım, Mısır ve Filistin'de şekillenmeye başlayan Katoliklerin durumunu kötüleştirdi⁶. İstanbul Rum Ortodoks kilisesinin bu adımını çıkarları açısından yeniden değerlendiren Papa XIII. Gregorius, Arapça konuşan ve Arapça ayin yapan Ortodoks hiyerarşiyle ilişki kurma gereği duydu ve Doğu kiliselerindeki ayrışmayı devamlı kılabilmek için iyi derecede Arapça bilen Maltalı Leonardo Abel'i 1583 yılı sonlarına doğru Antakya'ya gönderdi⁷. Leonardo Abel, ilk önce İstanbul ile iyi ilişkiler içinde olan Antakya Melkit Patriği VII. Mikail ile bir görüşme yaptı. Bu görüşme neticesinde Melkitleri, Papa ile ilişki kurmaya ikna etmiş olsa da Patrik V. Joachim, bu hususun diğer patrikler ile yapılacak değerlendirmeden sonra kabul edebileceğini söyleyerek, Ortodoks camianın Roma ile mesafeli durmaya devam edeceğinin ilk işaretini vermiş oldu⁸.

Antakya Melkit Patrikliği'nin bu tavrına karşı yeni arayışlar içerisine giren Papa'nın başlattığı misyoner faaliyetler, Antakya'da XVI. yüzyılın sonlarına doğru Arap, Rum, Katolik, Ortodoks ve Melkit gibi birbirine rakip yeni hiyerarşilerin doğmasına zemin hazırladı. Bunlar arasında gelenekler üzerinden başlayan çatışmalarda bir taraf Roma kilisesine, diğer taraf ise İstanbul Ortodoks Rum kilisesine meyletmiştir⁹. Bu ayrışma her ne kadar Patrik Germanos'un başlatmış olduğu Rumluk-Araplık çatışmasının bir ürünü olsa da ayrışmayı zirveye taşıyan asıl unsur XVII. yüzyılın başlarında Antakya kilisesinde etkinliklerini artıran

5 Melkit: Terim olarak sonradan Roma'ya biat edenler anlamında kullanılmaktadır. Melkitler, İslam fethinden önce öncelikli olarak Rum (Grecian) kültürüyle bağlantılı olsalar da Arapça ve Süryanice konuşan çevre tarafından etki altına alındılar. M.S. 636'da Suriye'nin Müslümanlar tarafından fethi Melkit vatanında Bizans kontrolüne son verdi ve Arap istilasına maruz bıraktı. Bununla beraber Bizans kültürünün etkisi Rum dili ve kültürü Melkitler için önemini devam ettirdi, Melkit geleneği sistematik olarak Arap dili ve kültürüyle kaynaşmış oldu. Bk. Krzysztof Kościelniak, "Arabic Culture of the Melchite Church in the early Middle Ages (7th-11th Centuries)", *Orientalia Christiana Cracoviensia*, Vol. 3, 2011, s. 55-56.

6 Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu (1453-1923)*, çev. Cemile Erdek, İstanbul 2009, s. 72-75.

7 Frazee, *age.*, s. 88-89.

8 Frazee, *age.*, s. 91.

9 Frazee, *age.*, s. 244.

Cizvit ve Fransisken misyonerlerdir. Bu misyonerler yeni cemaatler elde edebilmek için ırki meseleleri büyük bir başarıyla gündeme taşıyarak, Antakya kilisesinde ilk defa ayrı hiyerarşileri temsilen iki ayrı patrik göreve gelmiştir. İstanbul'da takdis edilen Rum kökenli İgnatios III Atieh (1619-1634)'in 24 Nisan 1619'da Antakya Patriği olarak tayin edildiği gün Arap kökenli Cyril IV Dabbas (1619-1628) da Trablusşam yakınında bulunan Amioun Kilisesi'nde takdis edilmişti¹⁰. Bu bölünmeyi kurgulayan Fransisken ve Cizvit rahipler, Rum kökenli rahiplerle ilişkilerini geliştirerek Şam, Sayda ve Trablusşam'da da yeni faaliyet alanları elde etmeyi başardılar¹¹. Bu sayede özellikle Rum kökenli rahiplerin ve cemaat ileri gelenlerinin Katolikliğe meyletmesi, Antakya'da hatırı sayılır bir Katolik cemaatin oluşmasını sağladığı gibi, Antakya Rum Ortodoks Patrikliği'ne de Rum kökenli İgnatios III Atieh (1619-1634) tayin edilmişti. Onun tayini Doğu kiliselerinin Papanın etki alanına girdiğinin önemli bir göstergesi oldu¹².

Osmanlı Devleti, İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği dışında resmi bir muhatap kabul etmeyeceğini belirterek Antakya'daki bu yapılanmaya tepki gösterdi. Bu tavır, Antakya kilisesinde Rum hiyerarşinin kuvvet bulmasına, Arap hiyerarşinin ise zayıf düşmesine sebep olmuştur. Haksızlığa uğradıklarını düşünen Arap hiyerarşisinin hızlı bir şekilde Katolikleşmesi, 1724 sonrasında Antakya kilisesinde Katolik/Melkit ve Ortodoks şeklinde iki ayrı hiyerarşinin doğmasına zemin hazırladı¹³.

Arap Metropolitlerin Patrik Adaylığı: Katolik-Ortodoks Çatışması

Arapların 1724 sonrasında genel olarak Katolikliği benimsemesi, Antakya Ortodoks Patrikliği'nde Melkit patriklerin etkinliğini artırmıştır. Ortodoks hiyerarşinin son patriği Athanasios Dabbas'ın ölümü üzerine yerine iki ayrı hiyerarşiyi temsilen İstanbul destekli Silvestros, ve Serafım Tanas (Cyril VI Tanas, 1724-1760)¹⁴ patrik tayin edildi. Cyril, Silvestros ile eş zamanlı olarak Papa Benedict XIII tarafından

10 Abdallah Raheb, *Conception of the Union in the orthodox Patriarchate of Antioch (1622-1672)*, *Historical Part*, Beirut 1981. s. 21.

11 Raheb, *age.*, s. 73.

12 Raheb, *age.*, s. 102.

13 Hasan Çolak, *The Orthodox Church in The Early Modern Middle East: Relations Between The Ottoman Central Administration and The Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 136-137.

14 H. Çolak, *age.*, s. 180; Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918)", *Karadeniz (Black Sea) Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, S. 11, 2011, s. 16.

Antakya patriği olarak tanınmıştır (1730).¹⁵ Cyril'in Katolikliğe meyli, Antakya kilisesindeki ayrışmanın önemli bir aşamasını oluşturmaktadır.¹⁶ Cyril gibi Arap kökenli metropolitlerin hızlı bir şekilde Katolikleşmesi ve cemaatin, Arapça konuşan patrik adaylarına daha çok iltifat etmeye başlaması, İstanbul Rum Patrikliği'nin politikalarını değiştirmiştir. Bu politik değişim sayesinde Antakya kilisesinde ayin dili bir süre daha Rumca olmaya devam etmiştir¹⁷.

Antakya Ortodoksları arasında Katolikliğe olan meyil, Arap olan cemaat arasında Araplık- Rumluk tartışmalarının esasını oluşturmuştur. Cyril'in Antakya patriği seçilmesiyle başlayan Katolikleşme süreci, Cizvit misyonerlerin ve Arapların desteğiyle büyümüştür. Bu süreç Rum kökenlilerin etkisini kırarken Arapça konuşan patriklerin hâkimiyetini başlatmıştır. Bu durum Rum kökenli Silvestros (1724-1766)'un 42 yıl süren patrikliği boyunca da devam etmiştir¹⁸. Onun döneminde İstanbul Rum Patrikliği, Antakya'ya müdahale ederek yeniden Rumcanın ayin dili olmasını sağlamak istemiştir. Bu müdahale Antakya Sinod'unda çoğunluğu elinde bulunduran Araplar arasından birinin patrik seçilmesi şeklinde bir tepkiyle karşılık bulmuştur. Ancak henüz otoritesinden bir şey kaybetmemiş olan İstanbul Rum Patrikliği, bu girişimi engellemiştir.¹⁹ Arap menşeli patrik adaylarının İstanbul'a olan bağlılıklarının zaman içinde zayıfladığını tecrübe eden İstanbul Ortodoks Rum Patriği, Antakya kilisesine Kıbrıs, Diyarbakır, Tarsus, Urfa ve Halep'ten Rum kökenli patrik atamaya devam etmiştir²⁰.

Bu müdahale yüzyıllar boyunca kendilerini Rumların bir vassalı gibi gören Hıristiyan Arapları bu boyunduruktan kurtulmak ve bundan sonra kendi

15 H. Çolak, *age.*, s. 179-182.

16 Bu endişenin arka cephesinde Antakya Ortodoks Kilisesi'nde Milattan sonra 4. yüzyılın ikinci yarısında (MS. 363-364) sinodda "Arapların başpiskoposluğu" temsil ettikleri bir dönemin yaşanmış olması vardır. Bk. G. E. Von Grunebaum, *Classical Islam: A History 600-1258*, Translated by Watson Katherine, Aldine Publishing Company, Chicago 1970, s. 23.

17 H. Çolak, *age.*, s. 146-149.

18 H. Çolak, *age.*, s. 170-171; İhsan Satış, "Hasan Çolak, The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations Between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria (Erken Modern Ortadoğu'da Ortodoks Kilisesi: Osmanlı Merkezi İdaresi ile Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikliklerinin İlişkileri) Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, XII+282 sayfa", *Tarih Kritik*, S. 2, Ocak 2016, s. 24.

19 BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO.), 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

20 Kıbrıslı Anşimos, Antakya patrikliğinde 1813 senesine kadar kalmıştır. Bk. BOA, BEO., 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898. Belgede Anşimos olarak bahsedilen kişi muhtemelen Anthemius (1791-1813)'dur. Bk. B. J. Kidd, *The Churches of Eastern Christendom, From A.D 45 to the Present Time*, New York 2006, s. 296.

patriklerini atama hususunda cesaretlendirmiştir. Akabinde de Sina matranı Kostantinos (1748-1759)²¹'u patrikliğe aday gösterdiler. İstanbul Ortodoks Rum Patriği bu teklifi reddederek, Nakyos ahalisinden Ankara metropoliti Meşodyos'u (Maximos II Hakim (1760-1761) patrik tayin etti. Patriklikte kısa bir süre kalan Maximos'un ardından Osmanlı kaynaklarında İroşiyos (Theodosius V Dahan (1761-1788)'u patrikliğe getirdi.²² Bu müdahaleler yapılırken çoğunlukla Rum ırkı ve Rum dili ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bu politikanın ardında bütün Ortodoks alemini yönetmeye meyilli ve yeni bir papalığı çağrıştıran "ekümenik patrik" bilinci vardı. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren giderek artan bir şekilde hissedilmeye başlanan bu bilinç sebebiyle, Ortodoks patrikhanelerde Arap olmak neredeyse bir suç sayıldı. Öyleki XVI. yüzyıla kadar, Doğu kiliselerinde patrikler Rum; piskopos ve metropolitler ise genellikle Arap kökenli olmuştur²³.

Araplar ile Rumlar arasındaki bu mücadele en çok Latin kökenli misyonerlerin işine yaramıştır. Misyonerler, kendilerine yapılan maddi veya manevi yardımlar karşılığında, Araplardan ziyade Rum kökenli patriklerin Katolik mezhebine yönelmesini sağlamıştır. Buna rağmen İstanbul Rum Patrikhanesi, Antakya kilisesine bir süre daha Rum kökenli patrik atamaya devam etmiş olsa da, bu patriklerin gizli veya açıktan Katolikliği benimsemelerini engelleyememiştir.

Cyryl VI Tanas zamanında Katolik mezhebi Antakya'da ciddi bir nüfuz kazandı ve ahalinin önemli bir kısmı bu mezhebe yöneldi.²⁴ O'nun, Şam'daki Katoliklerle kurduğu bağlar Antakyalı Rumlar arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Osmanlı Devleti patrik seçimi ve atanmasını eskiden olduğu gibi İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği'ne veren bir ferman ilan ederek bu sıkıntılı durumdan kurtulmak istemiştir. Fermanla bu tarihe kadar uygulanmayan yeni bir usul getirildi ve atanacak patrikler için doğrudan devlet onayı şart koşuldu. Bu tarihe kadar hiçbir şekilde müdahale edilmeyen patrik atamaları, bu nizamname ile devlet kontrolüne alınmış oldu.²⁵

21 İsmi doğru ve yerinde okunuşu ile ilgili bk. Elena Ene Drăghici-Vasilescu, "The Monastery of St. Catherine on Mount Sinai and Romanians", *Revue Des Études Sud-Est Européennes*, Vol. XLVII, Issues. 1-4, Bucarest 2009, p. 77.

22 BOA, BEO., 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

23 Itamar Katz-Ruth Kark, "The Greek Orthodox Patriarchate Of Jerusalem And Its Congregat Ion: Dissent Over Real Estate", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 37, Cambridge 2005, s. 515-516.

24 BOA, Y.A.HUS. , nr. 182/60, 23 Temmuz 1885.

25 Itamar-Ruth, agm., s. 516.

8 Mayıs 1850'de Antakya Ortodoks Patriği'nin ölümü üzerine gündeme gelen yeni patrik atanması, uzun bir zamandır içten içe kaynayan Arap-Rum çatışmasının fitilini ateşlemiştir²⁶. Bu tartışma sebebiyle Antakya Ortodoks Patrikhanesi Diyarbakır, Halep ve Kudüs patrikleri tarafından baskı altına alınmıştır. İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği, Antakya'nın müstakilliğini zedeleyen ve kendi kontrolünü kabul ettiren yeni yasalar çıkararak mücadelenin kızışmasına zemin hazırlamıştır.²⁷ Patriğin bu çabasını devlet içinde yeni bir devlet şeklinde değerlendiren Osmanlı Devleti, bu tarihe kadar İstanbul Ortodoks Rum Patriği ünvanını kullanan Fener Rum Patriği'nin, Antakya, Kudüs ve İskenderiye patriklikleri arasındaki teşrifat ünvanını "*İstanbul Rum Patrikliği*" şeklinde değiştirerek, Doğu Kiliseleri üzerindeki hâkimiyetine son vermiştir²⁸.

Antakya Kilisesi'ndeki Arap Direnişine Yapılan Müdahale

İstanbul Rum Patrikhanesi, Osmanlı Devleti'nden elde ettiği haklarla Balkan kiliselerini, Kudüs'ü ve Antakya kilisesini Helenistik bir yapılanma içerisine sürüklemeye çalışmıştır. Ancak bu müdahale, sadece Antakya'da değil, ayin dili olan Rumcaya karşı geliştirilen farklı tepkilerle Sırbistan, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerde de ayrışmalara sebep olmuştur.²⁹ Bu süreç Kudüs ve Antakya'da kendini Araplaşma şeklinde göstermiştir³⁰.

Arap kökenli matranlar arasında 1872-1899 yılları boyunca doruk noktasına çıkan milliyetçiliğin bir sonucu olarak Antakya kilisesinde 1724'teki ayrışma sonrasında

26 BOA, İ.HR., 233, 2 Ağustos 1868.

27 BOA, İ.HR., 233, 2 Ağustos 1868.

28 Osmanlı Devleti, İstanbul Rum Patrikliği'nin bu müdahalelerinin perde arkasında ekümenik bir patriklik kurma isteğinin hâkim olduğunu bildiğinden, Araplar ile Rumlar arasındaki bu sürtüşmeyi bahane ederek, İstanbul Rum Patrikliği'nin hakimiyet sınırlarını yeniden belirleme gereği duymuştur. 20 Ekim 1884'de alınan bir kararla İstanbul Rum Patrikliği'nin nüfuz alanı daraltılmıştır. Buna mukabil Antakya, Kudüs ve İskenderiye kiliselerinin özerkliği korunarak kiliseler ayrılığı prensibinin benimsendiği görülmektedir. Bu tarihe kadar İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği ünvanını kullanmayı tercih eden Fener Rum Patrikhanesi'nin ünvanı İstanbul Rum Patrikliği olarak değiştirildi ve Mezahip müdürlüğü teşrifat defterine de bu şekilde yer alması temin edildi. Böylece Fener Rum Patrikliği'nin ekümeniklik iddiası da tarihe karışmış oldu. Bk. BOA, Y.PRK.ML., nr. 5/16, 20 Ekim 1884.

29 Itamar-Ruth, agm., s. 516

30 Ancak Antakya'daki süreç Kudüs'teki ile aynı özelliklere sahip değildir. Kudüs'teki metropolitlerin hiçbiri Arap soylu değilken, zaman içerisinde değişiklik göstermekle beraber, Antakya Ortodoks Patrikliği'nde Sinod/meclis azalarının 3/4'ü Arap kökenli olup, bunların sayıları zaman zaman 10, 8 ve 6 kişi olabilmektedir. Bu tarihte Sinod aza sayısı 8 kişi olup, 6'sı Arap kökenliydi (Itamar-Ruth, agm., s. 516).

ilk defa Arap kökenli biri, Lazkiye metropoliti Meletios (Dumani) Efendi, Araplar tarafından patrik tayin edilmiştir³¹. Rum ve Arap cemaat arasındaki bu tartışmanın perde arkasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında (Sina matranı Kostantinos'un patrik adaylığıyla) başlayan Antakya Ortodoks Patrikliği'nin kontrolündeki gayrimenkullerin nasıl ve kim tarafından yönetileceği meselesi vardı. Rum ve Arap paydaşlar arasındaki bu tartışma, ruhban sınıfının vakıf taşınmazları üzerindeki otoritesini azaltırken, Arap olan cemaat ileri gelenlerinin etkisini artırmıştı³². Bu da İstanbul Rum Kilisesi malları gibi diğer Hıristiyan kiliselerindeki malların yönetiminin kime ait olması gerektiğine dair tartışmaların sebep olduğu çatışmaların engellenebilmesi için 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı sonrasında her iki cemaatin belirli üyelerinden ve ruhbanlarından meydana gelen/karışık bir meclisin kurulmasına sebep olmuştur³³. Meclisin kurulmasını sağlayan ilk talepler 1870'li yıllarda yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak Arap kökenli matranların kilise malları üzerinde tam bir kontrol elde etmeleri yine de mümkün olmasa da kilise işlerinden Arap cemaati dışlayan Rum ruhban otoritesinin kırılması mümkün olmuştur. Bunun üzerine İstanbul Rum Patrikliği, 1875'te Rum ve Arap cemaate ait hakları garanti altına alan yeni bir Anayasa (Katastatikon) yayınlamak zorunda kalmıştır³⁴. Gerçekte patrikhanenin iç yönetimini şekillendiren bu belge, finansal yönetimi belirlemek ve kilise mallarını yönetmek üzere yukarıda bahsi geçen karışık bir meclis oluşturma gibi konularda cemaate yeni haklar sağlamaktaydı.³⁵ Bu anayasaya rağmen patrik seçimi meselesine herhangi bir çözüm getirilememiş olsa da Antakya Ortodoks Patrikliği seçimi güncelliğini korumaya devam etmiştir.

İstanbul Rum Patrikliği bu anayasa ile çoğunluğu ellerinde bulunduran Arapların patriğin kendi aralarından seçilmesine dair yaptıkları baskılar karşısında kendi hak ve hukukunu koruma altına almak istemiştir. Patrikhane, 5 Temmuz 1882 tarihinde Adliye ve Mezahip Nezareti'ne bir arzuhal göndererek, Antakya Ortodoks Patrikliği'nin seçimi meselesinde eskiden beri uygulanan teamüllerin/kuralların geçerli kılınmasını istemişti.

31 Itamar-Ruth, agm., s. 516.

32 Itamar-Ruth, agm., s. 517.

33 Itamar-Ruth, agm., s. 517.

34 Sotiris Roussos, "Eastern Orthodox Perspectives on Church– State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem", *International Journal for the Study of the Christian Church*, July 2005, s. 107.

35 Cemaat mülk meselesine müdahil olmak istemediğinden bu nizamname uygulanamadı. Bk. Itamar-Ruth, agm., s. 517.

Osmanlı Devleti de bu kuralların ne olduğu hususunda bir inceleme başlattı ve bunun için Doğu kiliselerine ait metropolitleri İstanbul'a davet etti. Antakya kilisesinde hâkimiyeti ele geçirmek için mücadele veren Arap kökenli metropolitler bu davete katılmadı. Katılanlar arasında Antakya kürsüsünün İstanbul Rum Patrikhanesi'nin doğrudan etkisi altında olduğuna ve diğer patrikhanelerden bağımsız olmadığına inanan Rum kökenli İrenopoliyus (Kilikya), Diyarbakır ve Halep metropolitleri vardı.³⁶ Rum metropolitler, seçimin İstanbul Rum Patrikhanesi'nin gözetiminde ve eski teamüllere göre yapılmasını talep ettiler³⁷. Hükümete sunulan rapor, Arap metropolitlerin taleplerinde haklı olmadığını, tam tersine İstanbul Rum Patrikliği'nin desteği olmadan Antakya Ortodoks Patriği'nin seçilemeyeceği yönünde olmuştur. Hükümet söz konusu raporu dikkate alarak patrik seçimi için gerekli hazırlıkları tamamladı. Seçimi yöneten Sinod heyeti, hükümete sunulacak üç adayın ismini belirlemek üzere çalışmalara başladı.³⁸

Ancak Sinod'da çoğunluğu ellerinde bulunduran Araplar, söz konusu rapora rağmen eski teamüllere ve yasalara aykırı olarak düzenledikleri aday defterini hükümete sunarak Antakya kilisesi dışından seçime iştirak edenlerin (Halep ve Diyarbakır matranlarının) önünü kesmek istediler³⁹. Böylece İrenopoliyus (Kilikya) matranı Serafim ve Arasis (Ar-Rastan⁴⁰) matranı Asnasiyos'un seçime katılmaları engellenmeye çalışıldı. Sinod azalarının patrikhane kayıtları üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda, Serafim'in daha önce patrik vekilliği ve kaymakamlığı görevinde bulunduğu gerçeğine ulaşılmıştı. Serafim'in bu görevler esnasında

36 BOA, BEO., 1171/87804'te kayıtlı bu rapor, sonradan yapılan bir soruşturmaya söz konusu olması sebebiyle ortaya çıkmış olup 6 Ağustos 1898 tarihiyle tarihlendirilmiştir. Davete katılarak raporu hazırlayanlar arasında Antakya Patrik kaymakamı Gerasimos, İrenopoliyus matranı Serafim, Diyarbakır matranı Bünyamin ve Halep matranı Niktariyos efendiler yer almıştır. Bk. BOA, BEO., 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898. Bu rapor, XVIII. yüzyıldaki bazı istisnalar dışında Antakya Ortodoks Kilisesi'ne atanmış Arap kökenli bir patrik olmadığını, Arap kökenli adayların adların ilk defa 1885'te aday defterine yazıldığını, 1890'lı yıllardan sonra sayıları on ikiye yükselen Sinod'da azalarından sekiz kişiyle çoğunluğu ellerine geçiren Arap metropolitlere karşılık, dört Rum metropolitin İstanbul Rum Patrikliği'nin doğrudan desteği olmadan patrik tayin edebilecek durumda olmadıklarını, teamüllerin Arapların aleyhine dönmesinde Antakya kürsüsünde ve çevre kürsülerde patrikliği hakkıyla üstlenecek ilim ve bilgi sahibi bir matranın olmasından kaynaklandığını, Antakya kilisesindeki bu kargaşanın, Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale etmek için ecnebilere yeni fırsatlar sağlayacağına işaret edilmiştir. Bk. BOA, BEO., 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

37 BOA, BEO., 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

38 BOA, BEO., 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

39 BOA, BEO., nr. 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

40 Arethusa: Humus'a 22 km uzaklıkta en büyük üçüncü bölge.

diğer matranlar gibi kanuna aykırı hiçbir kısıtlamayla karşı karşıya kalmamış olduğu gerçeğine ulaşılması onun da oy kullanma hakkına sahip olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir. Buna karşılık şüpheli görülen Arasis matranı Asnasiyos'un Sinod'tan çıkarılmasına karar verilmişti. Buna sebep olarak da matranın fesat çıkarmaya meyilli olması gösterilmiştir⁴¹.

İstanbul Rum Patrikhanesi, olup biteni uzaktan izlemeyi tercih ederek, meclis çoğunluğuna sahip Arap metropolitler ile Rum metropolitler arasındaki ihtilafi kendi otoritesini kullanarak çözmek istemiştir.⁴² Antakya Ortodoks Patriğinin henüz bir seçim nizamnamesine sahip olmamasını gerekçe gösteren Patrikhane, seçimin kendi nizamnamesine göre yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti, kiliselerde meydana gelen hak ihlallerini ortadan kaldırmak amacıyla İstanbul Rum Patrikliği ve bu patrikliğin yönetimindeki kiliselerde yapılacak seçim kanununu yeniden düzenlemişti. Buna göre; *seçim için toplanan Sinod'un mevcut patrik adayları arasından dört kişi belirlemesine ve istihbarat sonuçları dikkate alınarak adaylardan birinin adının defterden çıkartılmasına, kalan üç adayın padişahın onayına sunulmasına ve adaylar hakkında yapılan istihbarata göre devlete en sadık adayın patrik tayin edilmesine karar verilmişti.*⁴³

Suriye vilayetinden İstanbul'a gönderilen ve patrik adaylarına ait soruşturmanın Şam Sinod'u tarafından yapıldığına işaret eden bir telgrafta, söz konusu patrik adayları arasında Kayseri metropoliti Yuhanna, Kudüs ve Kudüs'e tabi Bisan metropoliti Gerasimos, İzmir metropoliti Teliyosavi ve İzmir metropoliti Basiliyos efendilerin adı geçmekteydi. Verilen bilgiye göre İzmir metropoliti Basiliyos Efendi, henüz doğrulanamamış olsa da daha önce Bulgarlara meylederek ihanet usçu işlemişti.⁴⁴ Meclis-i Vâlâ'da yapılan istişareler sonucunda, adaylardan Gerasimos, Yuhanna ve Teliyosavi efendilerin sicilinin temiz, saygın ve devlete sadık olduğu sonucuna varılarak, İzmir metropoliti Basiliyos Efendi'nin aday listesinden çıkarılmasına karar verilmiştir.⁴⁵

Hükümetin seçim kararının ne olacağını beklemeye tahammülü olmayan Rum metropolitler, Sinod'taki diğer metropolitlerin fikrini dahi almaya gerek

41 BOA, BEO., nr. 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

42 BOA, BEO., nr. 1171/87804/15, 6 Ağustos 1898.

43 BOA, Y.A.HUS. , nr. 182/60, 24 Temmuz 1885.

44 BOA, MV., nr. 3, 7 Haziran 1885.

45 BOA, MV., nr. 3, 11 Haziran 1885.

duymadan, İrenopoliyus matranı Gerasimos'u patrik ilan ettiler. Gerasimos'un, Antakya kürsüsüne atanmasına Arap metropolitler şiddetle karşı çıktılar⁴⁶.

Antakya Ortodoks Patriği seçilen Gerasimos Efendi, tayin emrini Suriye valiliğinden gönderilen bir telgrafla haber aldı ve görevi sürecinde devlete ve milletine daima sadakat içerisinde kalacağını açıkladı.⁴⁷ Gerasimos Efendi, tayin münasebetiyle Sadarete teşekkür içerikli bir arzuhal göndermiştir⁴⁸.

Gerasimos Efendi, cemaati ve devletin gözündeki makamını sağlamlaştırmak amacıyla Suriye ve Lübnan'a geziler düzenleyerek ruhani idaresine bağlı mahalleri denetlemek ve buralarda vaazlar vererek Ortodoks ahalinin devlete olan bağlılığını kuvvetlendirmek istemiştir.⁴⁹ Onun bu iyi hali kısa bir zaman sonra Kudüs Patriği olmasını sağladı. Bununla ilgili emir 12 Mart 1891'de gönderildi. Suriye valiliği bu tayinden haberdar olmadığı için Gerasimos Efendi'nin tayininde bir ecnebi parmağı olup olmadığıyla ilgili İstanbul'a gönderdiği takrire, İstanbul'dan tayinin bilgileri dâhilinde ve stratejik gerekçelerle yapıldığını, buna karşılık yerine geçecek olan patrik için gerekli tetkiklerin yapılmasına dair bir cevap verilmişti⁵⁰. Aslında Osmanlı Devleti, Kudüs mutasarrıfı İbrahim Bey'in gönderdiği bir haberi değerlendirerek, boşalan Kudüs patriklik makamına güvenilir biri olan Gerasimos Efendi'yi tayine karar vermişti⁵¹.

Şam valiliği bu emre binaen Antakya patrikliğine aday olabilecek metropolitleri sıkı bir takibe aldı. İnce eleyip sık dokuyarak yapılan incelemelerden rahatsızlık duyan Trablusşam metropoliti Gariforyos, Silifke metropoliti Gerasimos, Sis metropoliti Ağabiyos, Humus metropoliti Anasyos, Lazkiye metropolit vekili Meletyos tarafından İstanbul'a bir arzuhal gönderilerek, valinin kendilerine karşı garazkârane tavır takındığı bildirildi. Lazkiye metropoliti Meletyos Efendi, Antakya patrikliği için seçim yapılmasında acele edilmesi gerektiğinde ısrarcı oldu. O, bu maksatla iki ay evvel Şam'a geldiklerini ancak dini vazifelerini dahi

46 Gerasimos Efendi tepkiler üzerine 1891 yılı sonlarına doğru patriklikten istifa etmek zorunda kaldı. Gerasimos'un istifası üzerine Rum metropolitler yeniden bir araya gelerek, İrenopoliyus (Kilikya) matranı Serafim'i patrik kaymakamı atadılar.

47 BOA, Y.A.HUS. , nr. 182/60, 23 Temmuz 1885.

48 BOA, İ.DH., nr. 975, 22 Aralık 1885. Tuğranın 18 Ocak 1886'da gönderildiği anlaşılmaktadır. Tuğranın teslimi esnasında yapılan törende patrik padişaha dua etmiştir. Bk. BOA, Y.A. HUS. , 194/36, 11 Ağustos 1887).

49 BOA, Y.MTV., nr. 28/28, 1 Ekim 1887.

50 BOA, A.MKT.MHM., 501/69, 12 Mart 1891.

51 BOA, A.MKT.MHM., 501/69, 12 Mart 1891.

yapamayacak şekilde baskı altına alındıklarını iddia ederek, cemaatin ekseriyetle istememesine rağmen Suriye valisinin Tabor metropoliti İspiredon Efendi'nin patrik adaylığını desteklediğini ifade etti. Meletyos Efendi, bu makama devlete sadık ve mezhep usullerini bilen birinin tayinini arzu ettiklerini, buna mukabil devlete sadakatten asla vaz geçmeyen Ortodoks cemaatin talebine rağmen seçimin serbestçe yapılmasına dair yapılan müracaatlara ruhani reisler tarafından gösterilen duyarsızlığın bütün cemaati sıkıntıya soktuğunu bildirmişti.⁵²

Meletyos Efendi'nin başını çektiği Arap matranlara İstanbul'dan sert bir cevap verilmişti. Sadaret'ten gelen telgrafta bu tür münasebetsizliklere bir daha tevessül edilmemesini ve seçimin eski usul ve nizamla uygun yapılacağı bildirilmiştir.⁵³ Meletyos Efendi ve avanesi ise yeni bir telgrafta Rum matranların aday olan İspiredon Efendi'nin ecnebilere hizmet etmekte olduğunu, patriklik sıfatından yoksun olduğunu ve dini kaideleri yeterince bilmediğini, cemaatin dini duygularını ise yok saydığını iddia etmişlerdi. Telgrafta ya bu gidişata dur denilmesini ya da hür bir ortamda yapılabilmesi için seçimin Beyrut'a naklini istemişlerdi.⁵⁴ Seçim tartışmaları devam ederken, Şam'da yapılan seçim sonucuna göre Tabor metropoliti İspiredon Efendi çoğunluğun oyu ile patrik seçilmişti. Suriye valisi, seçime katılan 10 matrandan 7'sinin İspiredon Efendi'yi seçtiğini, Lazkiye, Trablus ve Hama matranlarının muhalif olmakla beraber seçim beyannamesini imzaladıklarını bildirdi.⁵⁵ Buna rağmen Arap matranların itirazı devam etmiştir. Osmanlı Devleti, İstanbul Rum Patrikliği'nden seçimin usule uygun olup olmadığını araştırmasını istedi. Patrikhane seçimin usule uygun olduğunu bildirdi. Bunun üzerine patrikliğe tayin beratı hazırlanarak gönderilmesine karar verildi.⁵⁶

Tayin beratını alan İspiredon Efendi, Büyük Kilise'de patriklik ayinini gerçekleştirerek patriklik kürsüsünü teslim aldı ve bütün Rum taifesini ve metropolitleri kiliseye toplayarak bir nutuk verdi. Patriğin burada devlete olan sadakatini dile getirmesi, hükümet tarafından da olumlu karşılandı.⁵⁷ Kendisine birinci rütbeden bir de mecidi nişanı verilmesine karar verildi.⁵⁸

52 BOA, İ.DH., 1241/2, 20 Ağustos 1891.

53 BOA, İ.DH., 1241/4, 27 Ağustos 1891.

54 BOA, Y.MTV., 54/69, 19, Eylül 1891.

55 BOA, İ.MMS. , 126/4, 14 Ekim 1891.

56 BOA, İ.MMS. , 126/6, 9 Kasım 1891.

57 BOA, Y. PRK.UM., 23/100, 13 Şubat 1892.

58 BOA, İ.DH., 1269/99750, 28 Mart 1892.

İspiredon Efendi her ne kadar Antakya kürsüsüne oturmuş olsa da seçimle ilgili problem ve tartışmalar, patriklik yapmış olduğu 6 yıl boyunca devam etti. Ancak hakkında ortaya atılan iddialar ve sahtekârlıklar da bu süre zarfında bir bir ortaya çıkmaya başladı. İspiredon Efendi'nin zafiyetleri Arap kökenli matranların seçim nizamnamesinin değişmesine yönelik baskılarını artmıştır. Onlar, Antakya Ortodoks Kilisesi'nin İstanbul ve Kudüs patriklikleri gibi bağımsız olduğunu, bu sebeple Antakya dışından artık patrik tayin edilmemesi gerektiğini ileri sürdüler.⁵⁹ Baskılara dayanamayan İspiredon Efendi 19 Ocak 1898'de istifa ederek, patriklikten ayrılmak zorunda kaldı⁶⁰. Bu istifadan kısa bir süre sonra 22 Şubat 1898'de yapılan Sinod'da Antakya patrikliğinin yürütmekte olduğu eğitim ve öğretim işlerinin yanısıra mezhep işlerinde de bazı serbestlikler getirilmesi talep edilerek "geçmişte patrik adaylarının sadece Rum ve Yunan kökenli matranlardan seçilebilir" hükmünün kaldırılması istenmiştir.⁶¹ Bu talebe istinaden, yapılması planlanan seçim Rum ve yerli Arap azaların katılımıyla 21 Mart 1898'de yapıldı. Sekiz Arap ve iki Rum metropolitin katıldığı seçim sonucunda Adana Matranı Germanos Efendi patrik kaymakamı seçildi. Eski teamüllere göre sadece İstanbul ve Kudüs patrikliklerinden gelen adayların katılabildiği seçime Kudüs, Halep, Antakya ve Diyarbakır metropolitleri de katılmıştı. Ancak Diyarbakır, Halep ve Kudüs patriklikleri seçim sonuçlarını protesto etmişti. Oysaki İstanbul Rum Patrikliği'nin boşalması halinde nasıl ki, kendisine tabi olmasına rağmen Kudüs patrikliğinden aday gösterilemiyorsa, İstanbul'dan da Kudüs için aday gösterilemiyordu. Antakya'nın da sahip olduğu ruhani derece açısından bu iki patrikliğe eş değer tutulması sebebiyle her iki patriklikten Antakya'ya bir adayın çıkarılması da hükmen doğru olmamakla beraber, bir patrik adayı çıkaramaması halinde devlet müdahale ederek dışarıdan birini Antakya'ya patrik tayin edebilmekteydi. Bu durumda patrik adaylarında sadece dil, ahlaki değer, mahalli ve milli maksatların yanısıra ecnebi propagandalarına riayet etmeme gibi özellikler aranıyordu. İtirazları dikkate alan Sinod, yeni seçimin sadece Arap ve

59 BOA, M.V., 96/2, 25 Eylül 1896.

60 BOA, BEO., 1971/80282, 19 Ocak 1898. İspiredon Efendi'nin istifasında, ruhban mektepleri için ayrılmış olan 10000 lirayı, 6 seneden beri yapmış olduğu dolandırıcılığın fark edilmemesi için Sinod'u toplamaması, İstanbul Rum Patrikliği nizamnamesinin 2. maddesinde yer alan değerlere sahip olmaması, zimmetine para geçirmesi, muhaliflerini baskı altına alarak sürgüne göndermesi, cemaatten 3000 kişinin Katolik veya Protestan mezheplerine kaymasına sebep olması, verdiği hükümlerde rüşvet alması gibi sebepler etkili olmuştur. Bk. BOA, BEO., 1046/78412/3, 18 Kasım 1897.

61 BOA, BEO., 1123/84214/8, 16 Mayıs 1898.

Rum metropolitler arasında yapılabileceğine ve Antakya kürsüsü dışından birinin patriklik seçimine katılmayacağına karar verdi.⁶²

Adana metropoliti Germanos Efendi'nin patrik kaymakamı seçilmesi Arap kökenli metropolitleri rahatsız etmişti. Bu da seçim sırasında Sinod'da oy kullanma hakkına sahip olanlar ve olmayanlar gibi yeni bir tartışmaya sebep oldu. Germanos Efendi her ne kadar toplantı tam sayısı olan 10 metropolitin oyunu almış olsa da seçim henüz devlet tarafından tasdik edilmiş değildi. Devletin bu hususta yavaş davranması, Sinod'a müdahalenin hükümet tarafından değil de İstanbul Rum Patriği tarafından yapıldığının ortaya çıkmasını sağladı. Araplar, kaymakamlığa kilise usul ve kanunlara uyumuyla Ortodokslar arasında tanınan bir sima olan Lazkiye metropoliti Meletyos Efendi'yi uygun görmekteydiler.⁶³ Gelenekler ve teamüller doğrultusunda yönetilen Sinod'a hükümetin dahi müdahale edememesi sebebiyle, Germanos Efendi'nin seçilmesine müdahalede edilememiştir.⁶⁴ İstanbul Rum Patriklığı, bu fırsattan faydalanarak, Kudüs ve İskenderiye patriklerinin de aday olarak kabul edilmesini teklif etti. Ayrıca seçimin mutlaka mezhep kanunlarına ve eski teamüllere göre acil olarak yapılmasını talep etti. Osmanlı Devleti, Patriğin uyarısını dikkate alarak seçimin öne alınmasına karar verdi.⁶⁵

Arapların Patriklik Seçimlerine Kabulü ve Aday Olmaları

Seçimlere gidilirken Germanos'un patrik kaymakamı seçilmesi, İstanbul Rum Patriklığı'ni memnun etmiş olsa da Arap metropolitlerin itirazları devam ediyordu. Osmanlı Devleti iki taraf arasında çıkabilecek bir çatışmaya meydan vermemek için her iki cemaatin ayrı ayrı patrik adayı göstermesine karar verdi⁶⁶. Hükümetin aldığı bu karar Suriye valiliği tarafından tekHzip edilmişti. Öyleki daha önce Araplardan patrik veya kaymakam seçilmesini engellemek amacıyla bütün metropolitlerden taahhütname adı altında senetler alınması sebebiyle Arapların seçime katılması mümkün değildi. Suriye valisi, böyle bir durumda seçimlere yeterli aday iştirak edemeyeceğinden, seçimin selameti için İstanbul ve Kudüs patriklerinden bir iki metropolitin daha aday listesine dâhil edilmesinin bu düşüümü çözebileceğini bildirdi.

62 BOA, BEO., 1123/84214/8, 16 Mayıs 1898.

63 BOA, BEO., 1311/98279/5, 6 Mart 1898.

64 BOA, BEO., 1093/81954/1, 6 Mart 1898.

65 BOA, BEO., 1088/81533, 7 Mart 1898.

66 BOA, BEO., 1107/82967, 12 Nisan 1898.

Suriye valiliğinin teklifine itiraz eden Arap metropolitler, Antakya kürsüsünün İstanbul ve Kudüs kürsülerinden daha kadim/eski bir kürsü olmasına rağmen, bu iki kilise için yapılan patrik seçimlerine Antakya kürsüsünden aday gösterilemezken, neden Antakya kürsüsüne dışarıdan bir aday gösterildiğini sorgulamaya başlamaları, hükümeti yeni bir politika izlemek zorunda bıraktı. Hükümet yaptığı yeni açıklamada Arapların seçimlere katılmasının iki taraf arasındaki sorunun halli bakımından son derece önemli olduğuna dikkat çekilerek valinin talebini reddetti. Hükümetin bu tavır değişikliğini kendilerine yakılan bir ışık olarak kabul eden Arap metropolitler, Antakya kürsüsüne dışarıdan patrik seçtirmemek üzere İncil üzerine yemin ederek, sözleştiler. Bunun üzerine hükümet 28 Nisan 1898'de yeni bir açıklama daha yaparak seçim kararının gözden geçirileceğini, ancak seçilecek yeni patriğin liyakati ve devlete sadakati yönünden uygun görülmemesi halinde atanmayacağını ilan etti⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu açık tavrına rağmen seçim tartışmaları devam etmiştir. Rum matranlar eski usuller gereği seçimlere en az 3 aday ile katılmak isterken, Arap matranlar bu kuralı görmezlikten gelerek, nizamnamelere uyulması gerektiğini ileri sürdüler. 18 Mayıs 1898'de kaymakam Germanos Efendi başkanlığında toplanan Sinod'a önceki toplantılardan farklı olarak 11 metropolit ve avamdan 10 kişi katılmıştı. Geleneklere göre bu 10 kişinin olağanüstü zamanlarda Sinod'a katılması normal karşılanmaktaydı. Toplantıda seçimin İstanbul Rum Patrikhanesi nizamnamesine uygun olarak yapılmasına ve adayların en az yedi yıl ruhani görevde bulunmuş olmaları şartı getirildi. Bu kararın alınmasında etkin olan Arap metropolitler Diyarbakır ve Halep metropolitlerinin seçime katılmalarını engellemek istediler. Bu talep 18, 20 ve 23 Mayıs'ta yapılan toplantılarda tartışıldı. Kaymakam Germanos Efendi, bu tartışmalardan bir sonuç çıkmadığı için kendi adaylarının seçim dışı bırakılmasını bahane ederek toplantıları protesto etmeye karar vererek, seçim sürecini kilitledi. Bu direniş karşısında Suriye valisi devreye girdiyse de Germanos'u ikna etmeyi başaramadı⁶⁸. Hükümet, seçim sürecinde gösterdiği aykırı tavırları ve şahsi emelleri sebebiyle kilise düşmanlarına hizmet ettiğine dair düzenlenmiş raporları delil kabul ederek, ikna edilemeyen Germanos'un azline karar verdi ve Lazkiye metropoliti Meletyos Efendi'yi Germanos'un yerine kaymakamlığa tayin etti⁶⁹.

67 BOA, BEO., 1123/84214/11, 13 Mayıs 1898.

68 BOA, BEO., 1140/85493/7, 24 Mayıs 1898.

69 BOA, BEO., 1140/85493/9, 26 Mayıs 1898.

Meletyos Efendi'nin patrik kaymakamı seçilmesini bir fırsata dönüştürmek isteyen Arap metropolitler, İstanbul'a seçimin bir an önce yapılmasını isteyen bir telgraf gönderdiler (28 Mayıs) ve seçilecek patriğin bir an önce göreve başlatılmasını istediler⁷⁰. Arapların bu atağına cevap vermek isteyen Rum metropolitler, Antakya Patrikliğinin diğer patrikliklerden farklı bir hususiyeti olması sebebiyle, İstanbul Rum Patrikliği nizamnamesinin uygulanmasına imkân olmadığına işaret ederek, seçimlere Arapların dâhil edilmesi halinde bir ecnebi müdahalesinin kaçınılmaz olacağına işaret ettiler. Açık bir tehdit gibi algılanan bu açıklamaya hükümet karşı çıkarak Arapların da seçime iştirakinin şart olduğunu, Germanos Efendi'nin istifa etmemiş olması sebebiyle hukuki sürecinin devam ettiğini ve bu sebeple seçimin onun başkanlığında yapılmasının uygun olacağını ifade etti. Akabinde Suriye valisine, hangi milletten olursa olsun patrikliğe kabiliyeti olan metropolitlerin teamüllere uygun olarak aday defterine kaydedilmesi emri verildi⁷¹.

Hükümetin kararlı tutumu Arapların seçime iştirakini kesinleştirmiştir. Ancak bu defa da seçimde oy kullanabilecek azalar meselesi ortaya çıkmıştır. Teamüllere göre, patriklik bedeli olan ibrişiyeyi ödemeyen azaların oy kullanması mümkün değildi. Ancak zaman içerisinde kilisede görev yapan bazı matranlar gibi Salamiya⁷² Rum matranı Serafim Efendi'nin de oy kullanma hakkı kendiliğinden oluşmuştu. Araplar matranlar Serafim Efendi'nin oy kullanmasının mümkün olmadığını iddia ederek Sinod'dan gerçek anlamda oy kullanabileceklerin listesini istediler. Yapılan inceleme sonucunda Serafim Efendi dışında 9'u asil, 8'i avamdan olmak üzere toplam 18 azanın adı listede yer almıştır⁷³.

İstanbul Rum Patriği konuyla ilgili olarak hükumete bir muhtıra verdi. Patrik, muhtirasında seçime katılmaya hak kazanan Antakya metropolitleri arasındaki Patris Kadilafet, Emin Abdüşşiar ve İliya Efendi gibi kişilerin ecnebi oyuncağı haline geldiğine işaret etmiştir. Şayet seçim usul ve kaidelerini yerine getirme yetkisi bu kişilerin eline geçerse seçimlerin güvenilirliğine gölge düşebileceğine işaret edilmiştir. Arap matranların yanısıra, işbaşında bulunan Arap metropolitlerin iktidarsızlığı ve birbirlerine olan düşmanlıkları sebebiyle seçim yetkisinin avamın elinde kaldığına işaret eden patrik, bu durumun düzeltilebilmesi için mazereti olanlar haricinde unvanı uygun olan metropolitlerin de seçime katılabilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴

70 BOA, BEO., 1140/85493/11, 31 Mayıs 1898.

71 BOA, BEO., 1140/85493/14, 4 Haziran 1898.

72 Hama'ya 33, Humus'a 45 km uzakta.

73 BOA, BEO., 1148/86095/5, 19 Haziran 1898.

74 BOA, BEO., 1148/86095/2, 3, 23 Haziran 1898.

İstanbul Rum Patrikliği'nin bu müdahalesi Sinod'un seçimle ilgili bir karar alamadan dağılmasına sebep olurken, çoğunluğu ellerinde bulunduran Arap metropolitler dağılmayarak müzakerelere devam ettiler ve seçime katılabilecek adaylar için İstanbul'a gönderilmek üzere yeni bir defter hazırladılar. Kaymakam Germanos ve onun adayı olan Hama, Halep ve İrenopoliyus metropolitleri bu durumu İstanbul Rum Patrikliğine bildirerek, hükümetin bu yolsuzluktan haberdar olmasını sağladılar. Bunun üzerine Arap metropolitler Germanos Efendi'nin yerine kaymakam seçilen Lazkiye metropoliti Meletyos Efendi'yi patrik adayı olarak seçimlere sokmaya karar verdiler⁷⁵.

Bu karar patrik adayı seçme ve adaylık hakkının tamamen Antakya Sinod'una ait olması gerektiği konusunda Arap metropolitlere daha ısrarlı olmaya zorladı. Kudüs Patriği İstanbul'a gönderdiği bir arzuhalde, Arap metropolitlerin ortaya koyduğu bu direnişin nasıl bir tehlike arz ettiğini açık bir şekilde izah etti. Patriğe göre, Arap metropolitler şayet başarılı olurlarsa, Arap milli hislerinin uyarılacağını, bölgede emelleri olan devletlerden özellikle Fransa'nın himayesine girecek bu zümrenin bölgedeki Osmanlı egemenliğine büyük darbe vuracağını ifade etmiştir. Kudüs patriğine göre milliyetçiliğin şimdiden Filistinli Araplar arasında geniş bir taban bulduğunu, bu sebeple Hayfa, Akka, Nasara ve Baf'ta gece-gündüz açık veya gizli toplantıların yapılmaya başlandığına işaret etmiştir. Arap rüyasının gerçekleşmesi halinde, İstanbul Rum Patrikliği'nden 20-30 sene sonra Kudüs'te dahi bir eser kalmayacağına işaret etmişti. Patrik iddialarını biraz daha ileri götürerek, şayet Şam'da da bir Arap Ortodoks Patriğin iş başına gelmesi halinde, Fransa'nın yardımıyla Kudüs'te de bir Arap Ortodoks patriğin iş başına gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bütün bunlar bağımsız bir Suriye'nin oluşturulmasına yönelik kurgular olup, gerçekte bu kurgunun Berlin Muahedesi'nin 57. Maddesiyle hayata geçirilmiş olduğunun da altını çizmiştir⁷⁶.

Kudüs Patriği'nin bu uyarısı Osmanlı hükümetinin daha tedbirli davranmasına sebep olmuştur. Germanos Efendi ile Arap metropolitler arasındaki çatışma haline bir son vermek isteyen hükümet, 30 Aralık 1898'de yeni bir teklifle ortaya çıkmıştır. Bu teklif Germanos'un istifasına karşılık, diğer Rum patrik adaylarının seçime iştirakinin Arap metropolitler tarafından kabulünü içermekteydi. Bu teklif kabul edilince, seçimler yenilenerek, Lazkiye Metropoliti Meletyos Efendi'nin patrik kaymakamlığı resmen onaylandı. Meletyos Efendi seçime katılacak adaylarla ilgili defteri hazırlayarak İstanbul'a gönderdi⁷⁷.

75 BOA, BEO., 1133/84906/1, 25 Haziran 1898.

76 BOA, BEO., 1158/8823/3, 25 Haziran 1898.

77 BOA, BEO., 1268/95067/4, 3 Ocak 1899.

Yüzyıllardır ilk defa seçime, kazanma ihtimali olan bir Arap Patrik adayının katılacak olması Arap metropolitleri memnun etmişti. Bu sayede hükümet kavmi ve ırki bir çatışmaya dönüşmeden seçim meselesini hal yoluna sokabilmişti. Ancak Meletyos Efendi'nin kaymakamlığa atanmasının Rumlar tarafından engellenmeye çalışılması, iki grubu tekrar karşı karşıya getirmiştir⁷⁸. Bunun üzerine hükümet, tedbiri elden bırakmamak amacıyla her ne kadar bir patriklik seçimi arifesinde olmasalar da Katolik, Marunî, Süryani, Keldani gibi diğer mezheplerin de benzeri bir çatışmaya dâhil olmamaları ve bir ecnebi müdahalesine yol açmamaları için, bütün bu mezheplere ait seçim nizamnamelerinin de acilen hazırlanmasına karar verdi⁷⁹.

Hükümetin kararlı tutumu sonucunda Meletyos Efendi kaymakamlık makamına oturmak üzere 20 Şubat 1899 tarihinde Şam'a gitmiştir⁸⁰. 11 Mart 1899'da Germanos Efendi'den makamını teslim alan Meletyos Efendi bundan sonra seçimle ilgili bütün başvuruların doğrudan kendisine yapılması gerektiğinin altını çizerek, seçimin kendi kontrolünde yapılacağını işaretini verdikten sonra, hiçbir şart ileri sürmeksizin Germanos ve taraftarlarını seçim beyannamesini imzalamaya davet etmiştir. Ancak Germanos ve taraftarları seçim aday defterini imzalamadılar. Buna rağmen Meletyos Efendi Rum Arap ayrımı yapmaksızın seçim listesini hazırlatarak, aday defterine Rumlardan Adana ve Tarsus Matranı Germanos, Hakkârî'den Nikodimos, Diyarbakır'dan Bünyamin, Halep'ten Niktariyos'u patrik adayı olarak kaydettirdi. Arap matranlardan ise Lazkiye'den Meletyos, Sur ve Sayda'dan Mikail, Beyrut ve Cebel-i Lübnan'dan Gafiril, Humus'tan Asnasiyos, Hama'dan Gariforyos, Selefkiya'dan Gerasimos ve Trablusşam'dan ise Gariforyos'u kaydetmiştir⁸¹.

Meletyos Efendi'nin iyi niyet gösterilerine rağmen, 17 Mart 1899'da Rum matranlar seçimin iptaline yönelik bazı girişimlerde bulundular. Bu müdahaleye rağmen Arap matranlar, Antakya Ortodoks Patrikliği'nde artık bir Arap patriğin oturduğunu görmek için kenetlenildiler⁸². Bu konuda Rusya, Sırbistan ve Karadağ gibi kiliseler de Arap matranları destekledi⁸³. Rum matranların müdahaleleri

78 BOA, BEO., 1276/95634/9, 23 Şubat 1899.

79 BOA, BEO., 1276/95634/9, 23 Şubat 1899.

80 BOA, BEO., 1276/95634/3, 27 Şubat 1899.

81 BOA, BEO., 1292/96874/7, 11 Mart 1899.

82 BOA, BEO., 1292/96874/4, 25 Mart 1899.

83 BOA, Y.PRK.UM., 45/46, 8 Nisan 1899.

karşısında Arap matranlar hükumete yeni bir teklifte bulundular ve Antakya Patrikliği'ne ait olması sebebiyle seçimin kanuni bir heyetin denetimine verilmesini istediler. Bu talep hükümet tarafından da uygun görüldü ve seçim aday defterinin hazırlanması işi de bu heyete verildi.

İstanbul Rum Patrikliği ise seçimin teamüllere göre yapılmasını istemesi, Arap metropolitlerin yeniden kendi başlarına hareket etmesine ve 28 Nisan 1899'da Lazkiye Metropolit Meletyos Efendi'nin patrikliğini ilan etmelerine sebep oldu. Osmanlı Devleti, teamüllere aykırı olan bu seçimi protesto ederek, Meletyos'u tanımayacağını bildirdi.⁸⁴ Ancak Sadaret bu meselenin daha fazla uzatılmaması taraftarı olduğundan Meletyos Efendi'nin tanınmasını istedi. Buna rağmen bu konuyla ilgili olarak ilk defa Sadaretin kararlarına tezat bir karara imza atan Meclis-i Vükelâ, 28 Nisan 1899'da Suriye vilayetine yeni bir tebligatta bulunarak, Meletyos Efendi'nin adaba aykırı ve çirkin bir şekilde seçilmiş olmasının asla kabulünün mümkün olamayacağını ifade etti⁸⁵. Ancak Sadaret, bu direnişi suhuletle kırmayı başardı. Hükümet ile patriklikler arasında yapılan uzun tartışmalar ve incelemeler sonucunda Meletyos Efendi'nin Patrik olarak tanınmasına karar verildi. 1872'de başlayan ve Araplar ile Rumlar arasında patriklik üzerinden sürdürülen mücadele de bu sayede bir anlaşmaya varılarak, Lazkiye metropolit Meletyos Efendi 2 Kasım 1899'da Antakya Ortodoks Patriği oldu.⁸⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti, 1453'ten sonra kendi kurumları arasına dâhil etmiş olduğu İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği'ni 1821 yılında patriklerin de desteklediği Mora İsyamı'na kadar Balkanlarda ve Ortadoğu'da bulunan bütün Ortodoks kiliselerinin üzerinde ve onların hamisi kabul etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan Avrupa müdahalesiyle İstanbul Rum Patrikleri gibi Doğu kiliselerinden olan Antakya Ortodoks Patrikliği de yönünü Osmanlıdan ziyade batıya çevirmiştir. Bunun bir sonucu olarak 1724 yılı sonrasında artan misyonerlik faaliyetlerinin de etkisiyle, Antakya Ortodoks Rum Patrikliği'nde Arap ve Rum olmak üzere iki ayrı cemaat ortaya çıktı. Bu cemaatler İstanbul Rum Patrikliği'nin denetiminden çıkarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyet esaslı bir çatışmanın pençesine düştüler.

⁸⁴ BOA, YA.HUS. , 395/53, 26 Nisan 1899.

⁸⁵ BOA, BEO., 1302/97612/2, 29 Nisan 1899.

⁸⁶ BOA, İAZN., 35/31, 2 Kasım 1899. Bu kararlar ilgili irade ise 4 Kasım'da ilan edilmiştir. Bk. BOA, BEO., 1395/104561/1, 4 Kasım 1899.

Bu yüzyılda Antakya Ortodoks Patrikliği'nde önemli bir güç haline gelen Arap kökenli matranlar, Rum kökenli matranlardan patrikliği devralmak üzere 1872 yılında milliyet esaslı bir mücadele başlatarak 1899 yılında kendi milletlerinden bir patrik atama hakkını kazandılar. Böylece 1724'ten sonra ilk defa Arap kökenli bir patrik, Lazkiye metropoliti Meletyos Efendi, Antakya Ortodoks Kilisesi'nde patrikliğe seçildi. Bu başarı Arapların Rum hegemonyasından kurtuluşu gibi görünse de esasında Fransa gibi işgalci güçlerin pençesine düşmelerinde önemli bir etken oldu.

Kaynaklar**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

A.MKTMHM., 501/69.

BEO., 1088/81533, 1093/81954, 1107/82967, 1123/84214, 1133/84906, 1140/85493, 1046/78412, 1148/86095, 1158/8823, 1171/87804, 1268/95067, 1276/95634, 1292/96874, 1302/97612, 1311/98279, 1395/104561, 1971/80282.

İ.AZN., 35/31.

İ.DH., 233, 975, 976, 1241/2, 1269/99750.

İ.MMS., 126/6.

M.V., 96, 3.

Y.A.HUS., 182/60, 194/36, 395/53.

Y.MTV., 28/28, 54/69.

Y.PRK.ML., 5/16.

Y.PRK.UM., 23/100, 45/46.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Çolak, Hasan, *The Orthodox Church in The Early Modern Middle East: Relations Between The Ottoman Central Administration and The Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*, Tütük Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Drăghici-Vasilescu, Elena Ene, “The Monastery Of St. Catherine On Mount Sinai And Romanians”, *Revue Des Études Sud-Est Européennes*, Vol. XLVII, Issues. 1–4, Bucarest 2009, p. 75–87.

Flaut, Daniel, “Patriarchs of Antioch in The Romanian Countries (16th and 17th Centuries)”, in, *R. R. S. E.*, an I, nr. 1/2005.

Frazer, Charles A., *Katolikler ve Sultanlar: KİLİSE ve Osmanlı İmparatorluğu (1453-1923)*, çev. Cemile Erdek, İstanbul 2009.

Grunebaum, G. E. Von, *Classical Islam: A History 600-1258*, Translated by Watson Katherine, Aldine Publishing Company, Chicago 1970.

İhsan Satış, "Hasan Çolak, The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations Between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, XII+282 sayfa", *Tarih Kritik*, S. 2, Ocak 2016, s. 21-28.

Katz, Itamar-Kark, Ruth, "The Greek Orthodox Patriarchate Of Jerusalem And Its Congregat Ion: Dissent Over Real Estate", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 37, Cambridge 2005, s. 509-534.

Kılıç, Meyli, *Tanzimat Sürecinde Antakya Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Antakya'da Dini Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Kidd, B. J., *The Churches of Eastern Christendom, From A.D 45 to the Present Time*, New York 2006.

Kościelniak, Krzysztof, "Arabic Culture of the Melchite Church in the early Middle Ages (7th-11th Centuries)", *Orientalia Christiana Cracoviensia*, Vol. 3, 2011, s. 55-66.

Raheb, Abdallah, *Conception of the Union in the orthodox Patriarchate of Antioch (1622-1672), Historical Part*, Beirut 1981.

Roussos, Sotiris, "Eastern Orthodox Perspectives on Church–State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem", *International Journal for the Study of the Christian Church*, Vol. 5, Issue. 2, 2005, s. 103-122.

Seyfeli, Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918)", *Karadeniz (Black Sea) Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, S. 11, 2011, s. 9-39.

